

بازتاب اغراق در اشعار حمله حیدری با تأکید بر تصاویر داستان حماسی حضرت

قاسم (ع)

چکیده

حملهٔ راجی کرمانی، به گمان بیش‌تر پژوهندگان، بهترین حماسهٔ دینی است که در مقام تقلید و نظیره‌گویی در بیشتر اوقات، پا، جای حماسهٔ فردوسی و دیگر حماسه‌های ملی گذاشته است. داستان قاسم(ع) نیز در متن این حماسه، یکی از بهترین و سوزناک‌ترین داستان‌هایی است که راجی، دو عنصر حماسه و روایت را در متن آن به خوبی آمیخته و نظیره‌ای هر چند تقلیدگرایانه به سبک حماسه‌های ملی آفریده است. این داستان در هیچ یک از حماسه‌های دینی به غیر از حماسهٔ راجی نیامده است و این مطلب یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد راجی است. هم‌چنین، این داستان در مقام رعایت ویژگی‌های سبکی هر اثر حماسی، در متن حملهٔ راجی به زیبایی می‌درخشد. یافته‌های پژوهش حاکی از اغراق در اشعار حمله حیدری به خصوص در داستان حماسی حضرت قاسم (ع) است. این اغراق در تصاویر مربوط به این رویداد نیز بازتاب یافته است. این اغراق به شکل ظهور یا ایجاد داستان‌های غیر واقعی تا بیان وقایع خارق العاده به حضرت قاسم متغیر بوده است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی بازتاب اغراق در اشعار حمله حیدری با تأکید بر داستان حضرت قاسم.
۲. بررسی اغراق‌های موجود در اشعار حمله حیدری درباره حضرت قاسم در تصاویر داستان‌های حماسی.

سؤالات پژوهش:

۱. شعر حمله حیدری چه اطلاعاتی درباره داستان حضرت قاسم ارائه می‌دهند؟
۲. ماهیت داستان حضرت قاسم چه بازتابی در تصاویر داستان‌های حماسی یافته است؟

کلیدواژه‌ها: اغراق، اشعار حمله حیدری، داستان حماسی، حضرت قاسم.

مقدمه

صنعت اغراق با همراهی آرایه‌هایی چون استعاره و تشبیه و مخصوصاً اسناد مجازی و دیگر صناعات مرتبط، این حرکت و جنبش را بهبود می‌بخشد و شعر حماسی را به بالاترین مرتبه تأثیرگذاری می‌رساند. راجی کرمانی نیز در اثر خود، جای‌جای از این آرایه به شگردهای گوناگون بهره برده است. بازتاب این عنصر ادبی، گاه به صورت عادی است و گاه با عناصر دیگری همچون تشبیه و استعاره و اسناد و تضاد و کنایه و غیره همراه است. ما در این مقاله برآنیم که با برگزینی داستان حضرت قاسم(ع) به عنوان حجم نمونه که نزدیک به هزار بیت از متن حمله راجی را در بر می‌گیرد- میزان توانایی شاعر را در به‌کارگیری این عنصر بدیعی به صورت تحلیل آماری نشان دهیم. داستان قاسم(ع) از آن جهت دارای اهمیت است که دیگر شاعران حماسه‌های دینی در آثار خود به آن اشاره‌ای نداشته‌اند و تنها، راجی است که آن را در متن حماسه خود آورده است و دیگر این‌که، کاربرد اغراق با جنبه‌های گوناگونش در آن به حدی است که نتیجه این کاربرد را به کل اثر راجی می‌توان تعمیم داد و نتیجه کلی گرفت. مطلب دیگر این‌که ما با شکل تاریخی داستان و درست و نادرست بودن آن کاری نداریم چرا که راجی همچون راویان منظوم و منثور دیگر در مقتل نویسی، در متن داستان دست برده و مطالبی بر متن داستان خصوصاً در جریان عروسی حضرت قاسم(ع) با دختر امام حسین(ع)، افزوده است.

درخصوص پیشینه پژوهش حاضر باید گفت تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است. دکتر یحیی طالبیان، در مقاله «آمیختگی اغراق با شگردهای بیانی در شعر فردوسی» بحث کاملی در مورد شیوه‌های اغراق و ارتباط این عنصر بدیعی با شیوه‌های بیانی، کرده‌اند(۱۳۹۳) و نویسنده با الهام از شیوه جناب دکتر، پژوهش خود را در زمینه و حماسه دیگر برگزیده است. آقای محمدرضا نجاریان، در مقاله‌ای با عنوان «زیبا شناسی بلاغی در حمله راجی کرمانی» به بررسی بیش‌تر صناعات ادبی مرتبط با صورخیال به‌طور مختصر و به شیوه آماری پرداخته‌اند(۱۳۹۰). آقای محمود فضیلت(۱۳۷۹)، در مقاله «سبک‌شناسی حمله حیدری ملّا بمانعلی راجی کرمانی» به بررسی مشابهت‌ها و قرابت‌های زبانی و سبکی راجی با فردوسی و اثر‌پذیری راجی از فردوسی پرداخته‌اند. حکیمه دانشور(۱۳۸۰)، در مقاله ارشمنند خویش با عنوان «مقایسه تطبیقی دو حمله حیدری راجی کرمانی و باذل حیدری» ویژگی‌های شعری راجی را بررسی کرده و شعر وی را پخته و روان، معرفی می‌کنند. سرکار خانم محبوبه شمشیرگر-ها(۱۳۸۹)، در مقاله بررسی سبک شناسانه حماسه‌های دینی در ادب پارسی» به بررسی محتوایی حماسه‌های دینی از جمله حمله راجی روی آورده‌اند. جناب محمدعلی صدقیان(۱۳۸۰)، در پژوهشی با عنوان «بیان حماسی در منظومه حیدری» اشاره‌ای گذرا به عناصر مبالغه، اغراق، تشبیه و تصویر سازی نموده‌اند. آقایان دکتر یحیی طالبیان و محمود مدبری(۱۳۸۳)، با چاپ نفیس و دوجلدی حمله حیدری راجی در مقدمه‌ای که بر آن نوشته‌اند، به بررسی ویژگی‌های سبکی و زبانی و بیانی و مواردی دیگر پرداخته‌اند. آقای دکتر ذبیح‌الله صفا(۱۳۸۹)، در کتاب ارشمنند«حماسه سرایی در ایران» دربحث حماسه‌های تاریخی و دینی به معرفی حمله حیدری راجی پرداخته‌اند.

آقای دکتر حسین رزمجو (۱۳۸۱)، در کتاب «قلمرو ادبیات حماسی ایران»، همچون استاد سلف خود به معرفی همه حماسه‌های دینی ایران تا عصر حاضر پرداخته و در این میان، حمله راجی را با شرح احوال شاعر به صورت مبسوط معرفی کرده‌اند. اما تاکنون پژوهشی خاص و با این عنوان و در این زمینه و خاص‌تر در داستان قاسم (ع) که خود نمونه‌اعلای شعر راجی است، صورت نگرفته است و مقاله‌ها و کتب یاد شده با مقاله حاضر هم‌پوشانی ندارند.

روش کار، این‌گونه بوده است که همه ابیات داستان، به دقت مطالعه و بررسی گردیده و ابیاتی که دارای اغراق بوده‌اند، استخراج شده‌اند و سپس با توجه به تقسیم‌بندی اغراق براساس همراهی آن با دیگر صناعات ادبی، به ذکر شواهدی چند، روی آورده‌ایم و باقی ابیات مرتبط را به صورت ارجاع شماره بیت، ذکر نموده‌ایم و در پایان هر نوع، به تحلیل آماری پرداخته‌ایم. ابیات این داستان با بیت شماره (۴۶۳۱) آغاز و با بیت شماره (۵۵۹۶) پایان می‌پذیرد. تعداد ابیات این داستان، (۹۶۵) و تعداد ابیات اغراق‌دار، (۴۳۶) مورد است.

نتیجه‌گیری

می‌توان گفت که راجی در داستان قاسم (ع)، درخشنده‌ترین و برجسته‌ترین صحنه‌های رزم و بزم و رجزخوانی و وصف قهرمانان را با صنعت بدیعی اغراق به گونه‌ای هنرمندانه، زینت بخشیده و در این میان، آمیختگی اغراق وی با عناصر بیانی و بدیعی دیگر، به سخن وی عمق و وسعت بخشیده است تا آن‌جا که بیش‌تر اوقات، طرز سخن وی را به طرز سخن فردوسی نزدیک نموده است. به کارگیری اغراق در کلام وی نه چنان است که کلام وی را تعقید و دشواری ببخشد بلکه وی با زبانی نرم و بلیغ حماسی/روایی خود، زیبایی شعرش را دوچندان نموده است و از این نظر در میان حماسه سرایان دینی، ممتاز و برجسته گردیده است. از این رو می‌توان وی را به حقیقت، «فردوسی ثانی» نامید. اگر نتایج این پژوهش را به عنوان حجم نمونه، به کل اثر راجی تعمیم دهیم، راه خطایی نرفته‌ایم. اوج هنر راجی، همراه ساختن و ترکیب اغراق، به عنوان ذات حماسه، با دیگر آرایه‌هاست. کل ابیات این داستان (۹۶۵) مورد و کل ابیات اغراق‌دار (۴۳۶) مورد بود که نشان می‌دهد در حدود (۴۵/۱٪) ابیات این داستان دارای اغراق بوده‌اند. تحلیل آماری کاربرد انواع اغراق در این پژوهش در جدول زیر آمده است.

نوع اغراق	مقایسه با کل ابیات	مقایسه با ابیات اغراق‌دار
اسناد مجازی	۱۴٪/۵	۳۲٪/۱
معمولی	۱۱٪	۲۴٪/۵
ترکیبی	۷٪/۹	۱۷٪/۶

۱۴٪/۹	۶٪/۷	استعاره
۱۱٪/۲	۵٪	تشبیه
۸٪/۴	۳٪/۸	تضاد
۳٪/۸	۱٪/۷	کنایه
۲٪/۹	۱٪/۳	تلمیح
۲٪/۹	۱٪/۳	فضاسازی
۱٪/۸	۰٪/۸	منفی
۰٪/۱۶	۰٪/۳	اساطیری
۰٪/۱۴	۰٪/۲	تجاهل العارف
۰٪/۱۲	۰٪/۱	تنسیق الصفات
۰٪/۱۲	۰٪/۱	مثل
۰٪/۱۲	۰٪/۱	پارادکس

منابع و مأخذ:

بدوی طبانه، احمد. (بی تا). علم البیان، قاهره: دراسة تاریخیة.

خوسفی، ابن حسام. (۱۳۸۲). تازیان نامه پارسی. به تصحیح حمیدالله مرادی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

راجی کرمانی، ملّا بمانعلی. (۱۳۷۹)، حمله حیدری راجی. تصحیح دکتر یحیی طالبیان و دکتر محمود مدبری، کرمان:

انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی استان کرمان.

ربیعیان، محمدرضا. (۱۳۷۶). فرهنگ نامه ادب فارسی. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

رجایی، محمدخلیل. (۱۳۷۲). معالم البلاغه در علم معانی و بیان و بدیع. چاپ سوم، شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.

رمزجو، حسین. (۱۳۸۱). قلمرو ادبیات حماسی ایران. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

دانشور، حکیمه. (۱۳۹۲). «مقایسه تطبیقی دو حمله راجی کرمانی و باذل مشهدی». رشد آموزش زبان و ادب فارسی، شماره ۱۰۵، صص ۳۲-۳۳.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۲). صورخیال در شعر فارسی. چاپ پنجم، تهران: انتشارات آگاه.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۵۲). «انواع ادبی در شعر فارسی»، مجله خرد و کوشش، شماره ۱۱ و ۱۲، صص ۱۱۹-۹۶.

شمشیرگرها، محبوبه. (۱۳۸۹). «بررسی سبک شناسانه حماسه‌های دینی در ادب فارسی». تاریخ ادبیات، شماره ۶۴، صص ۳۵-۱۱.

شمیسا، سیروس. (۱۳۸۳). انواع ادبی. چاپ دهم (ویرایش سوم)، تهران: انتشارات فردوس.

شمیسا، سیروس. (۱۳۷۰). بیان. تهران: انتشارات فردوس.

شمیسا، سیروس. (۱۳۷۵). نگاهی نو به بدیع. چاپ هشتم، تهران: انتشارات فردوس.

صادقیان، محمدعلی. (۱۳۸۰). «بیان حماسی در منظومه حیدری». کرمان: مندرج در مقالات بزرگداشت راجی کرمانی.

صفا، ذبیح اله. (۱۳۵۲). حماسه سرایی در ایران. چاپ سوم، تهران، انتشارات امیرکبیر.

طالبیان، یحیی. (۱۳۸۰). «آمیختگی اغراق با شگردهای بیانی در شعر فردوسی». دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، شماره ۱۵۸ و ۱۵۹، صص ۲۲۲-۲۰۵.

فتوحی، محمود. (۱۳۸۹). بلاغت تصویر. چاپ دوم، تهران، انتشارات سخن.

فضیلت، محمود. (۱۳۷۹). «سبک‌شناسی حمله حیدری ملاً بمانعلی راجی کرمانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی تهران، شماره ۱۵۶، صص ۳۸۰-۳۶۱.

کزآزی، میرجلال‌الدین. (۱۳۷۲). رؤیا، حماسه، اسطوره. تهران، نشرمرکز.

نجاریان، محمدرضا. (۱۳۹۴). «زیبایی‌شناسی بلاغی در حمله حیدری راجی کرمانی». سبک‌شناسی نظم و نثر (بهار ادب)، سال هشتم، شماره ۳۰، صص ۱۹۹-۱۷۹.

همایی، جلال‌الدین. (۱۳۷۳). معانی و بیا. چاپ دوم، به کوشش ماهدخت بانو همایی، تهران، نشرهما.